ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“

ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

СБОРНИК

НАУЧНИ ТРУДОВЕ НА СТУДЕНТИ И ДОКТОРАНТИ ОТ ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2022 г.

ШУМЕНСКИ УНИВЕРСИТЕТ
„ЕПИСКОП КОНСТАНТИН ПРЕСЛАВСКИ“
ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

СБОРНИК

НАУЧНИ ТРУДОВЕ

НА СТУДЕНТИ И ДОКТОРАНТИ ОТ

ПЕДАГОГИЧЕСКИ ФАКУЛТЕТ

2022 г.

Съставител
проф. д-р Веселина Николаева Илиева

Редакционна колегия
проф. д.и.н. Георги Велков Колев
доц. д-р Екатерина Любомирова Люцканова
доц. д-р Росица Петрова Михайлова
проф. д.н. Нели Стойчева Димитрова
доц. д-р Чавдар Николаев Стойчев
проф. д-р Стефан Христев Базелков
проф. Валери Христов Чакалов
проф. д-р Янна Павлова Рускова
проф. д-р Пенка Петкова Кожухарова
доц. д.н. Божена Левон Такворян-Солакян
доц. д-р Калина Иванова Алексиева

Коректори:
проф. д-р Веселина Николаева Илиева
проф. д-р Веселина Радева Иванова

ISSN 2367-5764
© Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“
Шумен, 2022

СЪЗДАВАНЕ НА УЧИЛИЩНИЯ ИНСПЕКТОРАТ В БЪЛГАРИЯ - ИСТОРИЧЕСКИ ПРЕГЛЕД НА ЗАКОНОДАТЕЛНИТЕ ДАННИ ОТ 681 ДО 1878 Г.

Сийка Д. Колева

ESTABLISHMENT OF THE SCHOOL INSPECTORATE IN BULGARIA - HISTORICAL REVIEW OF THE LEGISLATIVE EVIDENCE FROM 681 TO 1878

Siyka D. Koleva

Abstract: *This article presents the factors that determined the emergence of the school inspectorate as a management and control body in Bulgarian education. It examines the traditions and experience of the first legislators, the trends in the activities of the specialised and non-specialised institutions regarding the management of educational work. The purpose of the article is to ascertain the patterns in the evolution of education that led to the development of school management structures and the emergence of the inspectorate in Bulgaria.*
Keywords: *inspectorate, education, management and control.*

Настоящото изследване проследява еволюцията на принципите на управление и контрол, като следва периодизацията на историята на образователната мисъл, застъпена в схващанията на Н. Чакъров, Ж. Атанасов, на авторския колектив Й. Колев, В. Атанасова и Н. Витанова, на Н. Попов и М. Пиронкова и др.

Целта на историческия преглед е да се изследва организацията и управлението на образователната дейност през различните епохи от развитието на страната ни от създаването ѝ до Освобождението през 1878 г. Намерението е да бъдат проучени основните идеи в ръководенето на учебното дело и техните институционални проявления в контекста на историческите обстоятелства, които подготвят първите законодателни инициативи в образованието, обуславят появата на средствата за управление и контрол и създават необходимите предпоставки за възникването на инспектората в българското образование.

Човешката дейност е свързана с възпитателна и образователна практика, като формирането на младото поколение е отговорност на цялото общество. Независимо че преки доказателства за образованието в българската държава от основаването ѝ през 681 г. до приемането на християнството като официална религия през 865 г. липсват, други сведения, свързани с бита на славяни и прабългари, дават основания за изграждане на предположения. Необходимите знания подрастващите възприемат от своите родители и трупат нужния познавателен опит в областта на религията, природата и обществото благодарение на познанията на своите предци [1: 213].

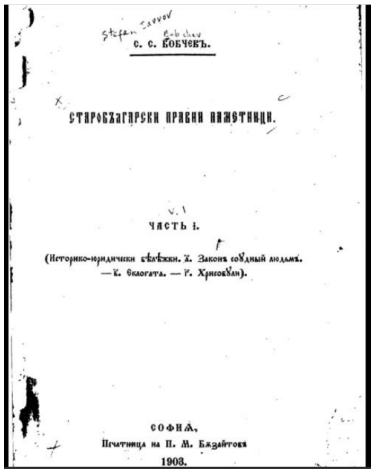
Съществуването на българската държава предполага организиране на общността, класово разслоение и утвърждаване на държавна организация. Освен това, в периода 681-885 г. страната ни търпи развитие в няколко основни посоки: икономически растеж и повишаване на материалния стандарт на живот; приемане на християнството за официална религия и извършване на покръстване на населението; създаване на славянската писменост от Кирил и Методий и преместване на дейността им от Великоморавия в България; засилване на влиянието на културата и просветата на Византия [13: 61]. Това развитие, както и необходимостта от уреждане на взаимоотношенията в променящите се условия, дава основание да се предполага наличие на законодателна регулация.

След приемането на християнството княз Борис I (852-888 г.) се стреми да утвърди държавата пред европейския свят чрез независима българска църква и славянска книжнина. С новопостроените църкви и появата на манастирите се разгръща и културно-просветна дейност. Като организатори и ръководители на Плисковско-Преславската школа, а след това и на Охридската, Кирило-Методиевите ученици вероятно са създали съответна организация, използвали са определени методи в обучението на учениците си, макар че сведенията за това са твърде оскъдни.

Мисионерската дейност на Климент Охридски в областта Кутмичевица, където е изпратен от княз Борис I, е свързана и със създаването на училища за начално огрaмотяване. Логично е да се предположи, че познавайки добре византийската образователна система, Климент е организирал аналогични школи за получаване на основно образование от типа на църковните и манастирските училища във Византия [1: 224].

Най-ранният български и славянски писмен законодателен акт, който, заедно с други обстоятелства, полага основите на просветното законодателство, е „Законът за съденето на хората“ (Законь соудный людьмъ), съставен между 866-868 г. на базата на византийски сборник със закони [12: 34].

„Един правен паметник от българско произхождение“, „Законът ...“ (Фиг. 1) е с широко съдържание, което засяга правния, икономическия и педагогическия аспект на семейството като институция в средновековната българска държава. Прилягайки на нуждите и съвпадайки с мирогледа на народа и с неписания кодекс, наследен от предците, „Законът...“ отговаря на народното право – законодателят е адаптирал чуждия текст към нормите на тогавашното българско общество [19].

Фиг. 1

Бобчев С. Старобългарски правни паметници: Историко-юридически бѣлѣжки. часть I. София, Печатница на П. М. Бѫзайтовъ. 1903

Поредица от правила регламентират отношенията между родители и деца и остават трайно в „семейния кодекс“, като издигат семейството до ранга на институция, която е отговорна за възпитанието и образованието. С особена сила това важи за периода на Българското възраждане, когато учредяването, развитието и управлението на училището е изцяло в ръцете на семейството и на социалните общности.

Независимо че преки сведения и документи за учебно-възпитателна и нормативна дейност липсват, създадената книжнина, осъществяването на просветна дейност в монашеските обители, свикването на църковни събори предполагат законодателни норми за регулиране и координиране на инициативите в областта на образованието.

Решенията на Преславския църковен събор от 893 г. отбелязват един от моментите с правно-педагогическа стойност за историята на просветното законодателство от този ранен период – отхвърля се гръцкият език от църквите и манастирите, българско духовенство заменя византийското, българският език се обявява за официален [12: 35].

Съдбовно значение за златното време на българската книжнина и средновековно образование има провъзгласяването по време на този събор на княз Симеон — третия син на Борис, за владетел на България. Под покровителството на Симеон Велики културно-просветните центрове процъфтяват, елементарно образование и грамотност получават и деца, и по-възрастни ученици, превеждат се византийски съчинения с философски, исторически и художествен характер, което разширява знанията на средновековния българин за други народи и страни, запознава го със заобикалящия свят [25].

При царуването на наследника на Симеон Велики, цар Петър (927–970), особено в края на неговото управление, обстановката в страната е сложна в икономическо, политическо и духовно отношение. Социалните и религиозни противоречия се изострят особено при неговите наследници, което заедно с междуособиците при владетелите и изгубената мощ на българската държава, води до падане на България под византийско владичество. Още при първите военни действия огромна част от книжовното богатство е унищожено. Престават да съществуват книжовно-просветни средища, развитието на образованието (книжовността) е в застой [пак там].

Византийското владичество (1018 – 1185 г.) се отразява неблагоприятно върху цялостния живот в българските земи [1: 239]. Затруднено е културното и книжовно битие в страната ни. Липсва подкрепата на просветените владетели, българската патриаршия загубва самостоятелността си, в манастирите и църквите се настанява гръцко духовенство, унищожена е голяма част от книжнината, създадена през епохата на Първата българска държава.

Единствените огнища на българската мисловност по време на византийското владичество са манастирите и църквите [8: 216]. В прицърковните и в манастирските училища начална грамотност получават деца и младежи, като обучението е ориентирано основно към нуждите на църквата – подготовка на свещенослужители и писари за канцелариите на владетелите.

Съхраняват се като просветни и духовни средища Рилският манастир и Бачковският манастир. В Бачковския манастир, основан през 1083 г., се открива килийно училище, с което се поставя началото на Бачковската просветна и книжовна школа. Предполага се, че в манастира се учат българчета от околността [25]. В типика на манастира, църковно-законодателна книга от 1083 година, се откриват данни за организацията на обучението. Може да се приеме, че подобна организация съществува и в останалите манастирски и прицърковни училища в българските земи. В същото време, като се има предвид консервативността на средновековното общество, вероятно през следващите столетия образователната система не е претърпяла съществени изменения. Сведенията в манастирския устав дават реална представа не само за обучаващия и обучаваните, но и за условията, формите на обучение и резултатите от придобитото образование [6: 29]. В отделни точки е разпоредено мястото на училището извън стените на манастира, броят на учениците, техните права и задължения, както и отговорностите на свещеника-учител. Формулирана е и основната цел на това обучение – да подготви квалифициран църковен клир, като положи основите на солидна книжовна и богословска образованост.

Въпреки че в годините на тежкото византийско потисничество липсва възможност за създаване на организация в обучението на деца и възрастни, липсва единно ръководство в книжовната дейност, българската просветна традиция се запазва благодарение на манастирите и църквите.

След години на постоянни и упорити борби на народа ни за отхвърляне на византийското владичество, въстанието на Асен и Петър през 1185 г. възражда българската държава и носи така жадуваната и ценна свобода за независимо развитие на нацията, на икономиката, културата и просветата.

По време на Второто българско царство (1185 – 1396 г.) обаче въпросите на образованието остават на заден план, което е естествена последица от военно-политическата и икономическа обстановка в страната. Целият период е белязан с възходи и падения в развитието на държавата, с вътрешни междуособици и войни със съседите, с нестабилна централна власт и разпокъсване на територията. След отхвърлянето на византийската власт и до падането на България под османско владичество не може да се говори, че във Второто българско царство е създадена стройна образователна система [1: 241]. Но, въпреки нестабилната царска власт, феодалния гнет и тежкото положение на народа, книжовната ни традиция остава активна. В училищата към манастирите и църквите се усвоява елементарна грамотност, а в по-високите манастирски училища се подготвят църковни служители и се усвояват по-задълбочени знания.

Най-важното средище на българската книжовност и култура е Търновград, като особено значение има Килифаревският манастир, основан около 1348 – 1350 г. Активната дейност и многобройните ученици, част от които пристигат от съседните държави, превръщат манастира в прочутата Килифаревска книжовна школа. Смята се, че творческата дейност на нейните представители подготвя появата на Евтимиевата книжовна школа.

Правописно-езиковата реформа на Евтимий Търновски и „изправянето“ на преводите на богослужебните книги може да се посочи като пример за законова основа, регулираща писането и прилагаща принципа за централизираност на образователните отношения. Евтимий изработва нови езикови правила и нормативи, установява общ правопис и български литературен език, което води до издигане на общата грамотност и образованието в Търновското средище и в цялата страна.

Активен културен и просветен живот водят и редица други монашески обители, черкви и манастири, пръснати из цялата страна. Свързано с определен книжовен център и без държавно управление, което да поема грижата и контрола върху прогреса му, образованието в българските земи не се развива равномерно и възходящо във всички области.

Данни за организацията на образованието и неговото ръководство в епохата на Втората българска държава могат да бъдат изведени главно от житийната литература, официални надписи, летописи, от средновековни преписки и бележки към преписваните книги. Тези източници позволяват да се изрази мнение за съществуването на форма на наблюдение и контрол на дейността на „даскалите“, за наличието на елементи на система в образованието с установени правила и норми. През XIV в. съществува своеобразна градация сред представителите на книжовния труд, както и сред учителите. Според йерархията на званията, представена от Васил Гюзелев, книжовниците са „книгописци“, „доброписци“, „граматици“ и „философи“ [6: 34]. Учителят е длъжен да извършва обучението така, както е узаконено от светите отци, със строгост, последователност и постоянство. Обемът на преподавания материал също е установен, като различията се появяват в начина на преподаване в зависимост от подготовката и уменията на учителите.

Положителните явления в просветния живот през този период не водят до развитие на система в образованието, до уеднаквяване на норми и правила, до създаване на мрежа от училища и още по-малко до единно ръководство и контрол заради поредния тежък прелом в историята на българския народ. В края на XIV в. България е разпокъсана и между отделните ѝ части липсва единство и съгласуваност на действията.

Животът на българското средновековно общество през последните две десетилетия от съществуването на Втората българска държава преминава при вътрешен динамизъм и под надвисналата смъртна опасност от османските завоеватели [25].

XIV в. е ознаменуван с явление, повлияло катастрофално върху историята на българския народ – раждането на една нова голяма сила на Балканите и в Европа, Османската империя. Разпокъсаните български държавици стават първата жертва на османската експанзия във вътрешността на Балканския полуостров [15: 105]. България е откъсната от Европейския свят и в продължение на векове е спрян пътят ѝ на развитие. Народът ни търпи тежки удари. Избити или прогонени са духовници и културни дейци. Значителна част от средновековната интелигенция емигрира. Най-образованите българи избягват в чужбина, където намират по-благоприятни условия за проява [17: 111].

В тези условия българското образование е обречено. Изграждането на образователна система е осъдено на вековно забавяне. Държавно управление и контрол са немислими. Манастирите остават единствените училища, а монасите – единствените учители.

Независимо от невъзможните условия за активна книжовна дейност и масова просвета, народът ни намира спасение за духовните си потребности в килийното образование. Първоначално килийни училища се появяват към манастирите и към църквите в градовете. Монаси и свещеници, а понякога и светски лица, водят обучение – църковно-богословско по същност, съдържание и насоченост. Без специални учебници и методика на преподаване, без учебни програми, организация и контрол на образователната дейност, обхватът и качеството на обучението зависи от подготовката и схващанията на учителя.

Доста по-късно, с промяната на обществено-политическите условия през XVIII в., с развитието на занаятите и търговията започват да се появяват и килийни училища в множество села и градове, най-често организирани от някой грамотен занаятчия в дома или в работилницата му. Културно-просветната традиция започва да се променя, а обучението да приема светски характер, за да задоволява променените взаимоотношения в многообразната стопанска дейност.

Килийните училища продължават средновековната образователна традиция. Единни правила, общо ръководство и надзор на просветната дейност липсват. Организацията и управлението на всяко манастирско или църковно училище са субективни и зависят от активността на монасите и свещениците, които водят обучението. Още по-ниско е качеството на знанията, давани в домашните килийни училища. Учебният процес е нерегламентиран. Образованието е елементарно.

От всички балкански провинции на Османската империя България е в най-неблагоприятно положение – без пряк досег с напредналите европейски страни, в изключителна близост до столицата на империята Цариград, гъсто населена с турски колонисти, подложена на национална и религиозна дискриминация [15: 161]. Докато в европейските страни преживяват Ренесанс, животът в поробените земи е борба за оцеляване на българската идентичност, религия, език и книжовност.

След особено тежките за съществуването на българската народност XVI, XVII и XVIII в., когато османският фанатизъм достига най-висока степен, през XVIII в. се появяват първите признаци на разлагане на османския феодализъм. Тласкани от несигурността, голяма част от жителите на селата се придвижват към градовете, което се явява предпоставка за затвърждаване на институционалната роля на града и за укрепване на българските общности в него, за подема на занаятчийското производство през втората половина на XIX в. и за развитието на различните аспекти на модернизационните процеси. Занаятчиите започват да се обединяват в еснафи, като тези организации, освен че регулират взаимоотношенията между своите членове и

стабилизират пазарните позиции на производствата си, се явяват и финансови крепители на българското училище и контролни органи на качеството на грамотност и образованост.

Индустриалната революция, осъществена в началото на XIX в. в Европа, икономическото развитие на страната ни през XVIII и първите три четвърти на XIX век, идеите на Просвещението, които достигат до България, създават предпоставки за прехода на страната от средновековието към Новото време.

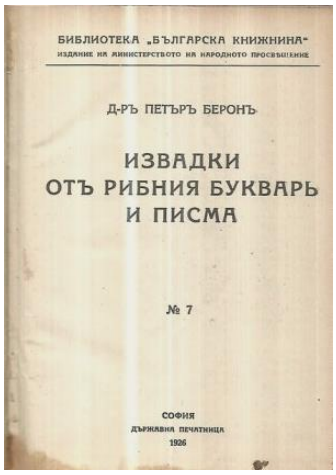
Едни от най-показателните признаци за преминаване към идеите на Новото време са в областта на книжовността и образоваността. Текстът на Паисиевата „История" /1762/ насочва към новите потребности на обществото – самостоятелна българска държава, самостойна църква, българско училище, обучение и богослужение на роден език. „Историята" насочва и към поставяне на край на образователните норми и традиции на средновековието и изграждане на училище от нов тип, със светско съдържание на даваните знания и с обучение, водено на говорим български език.

Идеята за светско образование се продължава от Софроний Врачански. Давайки си сметка за несъвършенствата на обучението в килийните училища, Софроний заявява необходимостта от откриване на нов тип училища, които да повдигнат равнището на народното образование и подчертава убеждението, че на първо място за всеки човек трябва да е обучението на децата.

Килийното училище не може да отговори на променените обществени нужди, което налага търсенето на нов вид знания да се насочи в друга посока. За целта най-достъпни и по териториално разположение, и по финансови изисквания се оказват новогръцките училища, които гарантират широки перспективи за реализация в икономическия, политическия и културния живот на Балканите [1: 267]. Тези училища предлагат научна подготовка и висока обща култура, но от друга страна са заплаха за националното самосъзнание на българските си възпитаници. В отговор на стремежа към знания и освобождаване от гръцкото духовно влияние се заражда новобългарското просветно движение. Първи опит в това отношение са възникналите т. нар. елино-български или славяно-елински училища в някои български градове.

За начало на новобългарското просветно движение се посочва 1824 г., когато се появява „Рибният буквар" на Петър Берон. В него, освен че провъзгласява принципите на светското образование, Берон предлага и нова модерна методика на обучение – взаимоучителната метода. Той е първият български педагог и учен, който има в пълния смисъл на думата теоретично отношение към просветата и разглежда училищните въпроси върху широката основа на изяснена педагогическа теория [17: 205].

Знаменателни по отношение на организацията и управлението на учебното дело са възгледите на Петър Берон за централизиране на модерното българско образование и създаване на структура, която да го ръководи и контролира във време, когато още няма български държавни институции. В писмо до съгражданите си в Котел от периода, когато е в Крайова (1832 – 1841), Берон пише „Аз бих искал да се състави едно дружество, което да се грижи не само за училището на нашето отечество, но и за училищата на другите градове; от това дружество да се плащат всички учители, и то да гледа и да бди за парите, които са посветени за училищата на страната, както то тъй също да ради и за всички училища на България." [3: 31] (Фиг. 2). По всяка вероятност идеята на Петър Берон за единно управление и контрол на образованието възниква в резултат на обучението му в чужбина, където грижите за училищата са поверени на официални органи. Новаторският замисъл на Берон за модернизация на ръководството на българското училище и създаване на институция за единно управление, контрол и финансиране на образованието намира действителна реализация години по-късно, едва след Освобождението на България.

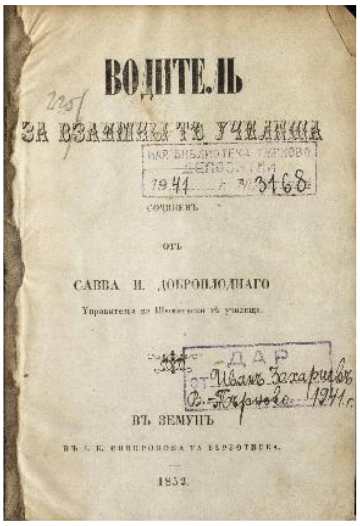

Фиг. 2

Берон П., В. Априлов, Н. Рилски. Конволют: Извадки от Рибния буквар и писма № 7, Избрани съчинения и писма № 8, Избрани съчинения № 9 и др. София, Държавна печатница. 1926

Училище от нов тип, по европейски образец, се създава в Габрово през 1835 г., което поставя началото на нов етап в развитието на българското образование. В „Денница на новобългарското образование" /1841/ Васил Априлов посочва за Габровското училище, че „Първата мисъл за неговото създаване се породи в Одеса на 20 юни 1832 г. За постигане на целта: първо, в Габрово бе построена особена сграда; второ, намерено бе в лицето на отец Неофит човек, на когото бе поръчано да състави българска граматика и да преведе на български език таблици за взаимното обучение, и трето – написани бяха от господин Кипиловски кратък катехизис, а от господин К. Мустаков правила за краснопис на българския език." [пак там: 15].

Създадено по инициатива на Васил Априлов, изпълнена от Неофит Рилски, габровското взаимно училище е реакция на потребността от нов тип знания и невъзможността килийното училище да осигури гражданско образование. С откриването му започва период на бързо разпространение на взаимните училища, като техният брой в годините преди Освобождението достига до около 1500 начални взаимни училища.

Промененото учебно съдържание и взаимоучителната организация на обучение изискват нов подход от учителя и различни методи на обучение. През 1852 г. Сава Доброплодни издава систематичното педагогическо съчинение „Водител за взаимните училища" (Фиг. 3), в което освен уредбата на училищата и методиката на преподаване според взаимоучителната организационна система, разглежда и задълженията на учителите и учениците, както и на училищните надзиратели. Според „Водителя" на С. Доброплодни „Тях [училищните надзиратели] трябва да ги избира Обществото през януари и да им дава пълна власт, т.е. да не се меси друг в училището с учителите за каква да е работа" [20: 80]. Подчертано е изискването „да дохождат барим по един на ден" или поне задължително в неделя „подир черква", за да наблюдават училището и учениците, „да плащат навреме на учителите" [пак там: 80-81].

ВОДИТЕЛЬ
ЗА ВЗАИМНИТѢ УЧИЛИЩА
СОЧИНЕНЪ
ОТЪ
САВВА И. ДОБРОПЛОДНАГО
ДАР
ВЪ ЗЕМУНЪ
1853.

Фиг. 3

Доброплодни С. Водител за взаимните училища. Сочинен от Сава И. Доброплодного. Земун. 1852.

Заедно с взаимоучителните училища, около средата на XIX в. вече съществуват и класни училища с разделени според възрастта и подготовката им ученици, с подобрена организация и учебно съдържание, но със значителна разлика в програмите, в зависимост от разбиранията на създателите им и от изискванията на училищните настоятели, които назначават учителите.

Образователната мрежа се състои от разнородни училища – до Освобождението едновременно функционират килийни, взаимни и новобългарски класни училища. Управлението е силно децентрализирано, липсва завършена образователна система. Ръководството и надзора на учебните заведения се осъществява от различни органи по места. Нарастването на броя на училищата, независимо от огромното разнообразие от учебни програми и планове и различни изисквания, води до изграждане на училищна структура, като именно първите правилници в отделните училища изграждат основата на училищното законодателство у нас, на единното управление и контрол на образованието.

В годините на османско господство единен специализиран орган за управление и контрол на образованието няма. До Освобождението липсва общонационален обединителен център, който да координира дейността на училищата, да подпомага и контролира учителите. В този период учебното дело се ръководи от различни институции, които могат да бъдат разделени на две групи: „Първа – неспециализирани институции, чиято основна дейност е друга. Това са общините, църквата и манастирите, еснафските сдружения. Втората – специализирани, създадени специално за тази цел. Тук спадат училищните настоятелства, читалищата, благотворителните организации, учителските събори и Българската екзархия“ [7: 267].

Появили се в началото на XIX век като орган за управление на училищата, подчинен на общината, училищните настоятелства носят отговорността за цялостната организация на учебното дело в съответното селище. Уставите и правилниците на тази институция, приети за съответната община или училище, задължават училищните настоятели да се грижат за: 1) материалното обезпечаване; 2) избора на учители; 3) съставянето на училищната програма и контрол върху спазването ѝ; 4) ревизия на дейността на учителите; 5) надзор на възпитаниците и предявяване на изисквания към родителите им; 6) проследяване напредъка на учениците. В отговорностите на настоятелите влиза и ангажиментът училището да бъде посещавано ежеседмично, за да

се следи за спазването на училищните закони и наредби и правилната организация на учебно-възпитателния процес.

Едновременно с училищните настоятелства възникват и читалищата. Отличителен белег на Българското възраждане и фактор, който, заедно с училищното настоятелство и учителските събори, предполага възникването на инспектората в българското образование след Освобождението, читалището изпълнява разнородните функции: 1) да организира неделни и вечерни училища; 2) да подсигурява училищата в по-бедните общини с учители и със средства; 3) да подпомага способни младежи да получат по-високо образование в чужбина; 4) да създава пансиони за учениците.

Израз на необходимостта от централизиране на българското образование, от единно управление и контрол на училищата става една специфична форма на ръководство – учителските събори. Те дават тласък за организиране на учителите в учителско дружество, за регламентиране положението на учителя, за унифициране на учебните програми, за засилване на училищния надзор чрез избора на специални училищни инспектори, за обединяване на учебното дело в страната [24]. Провеждането им би могло условно да се раздели на два периода. Първият започва със свикването на учителски събор в Стара Загора през 1868 г. и продължава до издаването на Екзархийско окръжно на 2 юли 1874 г. Началото на втория период е белязано от създаденото от Екзархията Централно настоятелство, което поема грижата за просветата и учебното дело. Вторият период в дейността на съборите продължава до Освобождението на България.

Още на първия учителски събор в Стара Загора се вземат важни управленски решения, които са задължителни за всички учители – въвежда се взаимна метода на обучение, уеднаквяват се учебните програми и продължителността на обучението. Старозагорският събор, който става ежегоден, е последван през 1870 г. от учителски събори в Пловдив и Казанлък. Първият учителски събор, свикан по инициатива на създадената през 1870 г. Екзархия, се провежда в Шумен през 1873 г. След него идват съборите в Самоков, Русе и Хасково. Събори на учителите се провеждат още в Ловчанската и Сливенската епархия и на други места в страната.

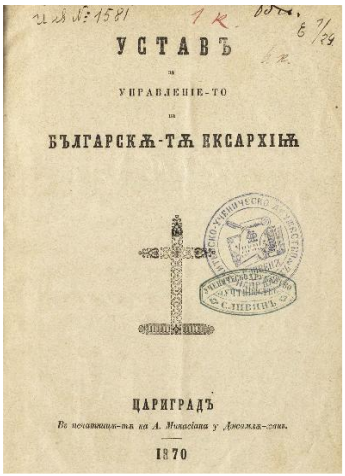
Обсъжданите на съборите въпроси целят обединение и автономност на българските училища и могат да се обобщят в няколко направления: 1) средства за откриване и финансиране на училищата; 2) кадрово обезпечаване с учители и повишаване на квалификацията им; 3) съставяне на единни правилници, устави и разпоредби за правата и задълженията на ученици, учители и родители; 4) уеднаквяване на продължителността на курса на обучение, учебните програми и учебниците; 5) въвеждане на система за контрол върху работата на учителите.

Едно от решенията на Пловдивския учителски събор е да се назначи училищен надзирател или инспектор, който да прави ревизия на всички училища в епархията поне веднъж годишно. Същото решение за назначаването на надзирател, който да преглежда ежегодно образователните институции, се взема и на събора в Ловеч, както и на събора в Самоков – в Самоковския правилник се посочва, „че в Кюстендилска епархия била въведена длъжността „училищен инспектор“ [12: 53].

Въпреки тежката обществено-политическа реалност и липсата на българска държавна власт, регионалните институции, които се създават в периода на Възраждането – училищни настоятелства, читалища и учителски събори, изграждат основата на образователното законодателство след Освобождението и представят първите стъпки към създаването на инспектората като орган за управление и контрол на образованието.

След многовековно безправно съществуване на българския народ, на 28.02.1870 г., е официално призната национална институция – Българската екзархия. Чрез създаденото централно настоятелство към Екзархийския съвет, тя влиза в ролята на

орган за управление и контрол на училищата. Основно ангажиран с въпросите на църквата, Екзархийският устав поставя началото и на законодателна дейност, свързана с образованието, с ключова идея – централизация на училищното дело под протекцията на църковната власт. Според чл. 109, Екзархийският съвет е длъжен да се грижи за уреждането и управлението на всички училища, „за постановлението на добри и разумни учители в училищата и въобще за всякакви средства и мерки, полезни за развитието на образованието в българските епархии" [23] (Фиг. 4).

УСТАВЪ
ЗА
УПРАВЛЕНІЕ-ТО
НА
БЪЛГАРСКѢ-ТѢ ЕКСАРХІѢ
ЦАРИГРАДЪ
1870

Фиг. 4

Уставъ за управленіе-то на Българска-та ексархія. Цариград, В печатницата на А. Минасиана у Джамла-хан. 1870.

Ангажирани са специални лица, които да надзирават училищата в епархиите. Така първите български инспектори, назначени от черковните власти, стават Илия Блъсков от Шуменско и Йосиф Ковачев от Кюстендил [24]. В брой първи от 4 януари 1874 г. на отдел „Ръководител на основното учение" на сп. „Читалище" (Фиг. 5) четем за обществената реакция на назначаването на Йосиф Ковачев: „Искаме да кажем, гдето Негово Високопреосвещенство г-н Иларион Кюстендилски наименувал г-на Ковачева за инспектор на училищата в Кюстендилска епархия. За похвала, която желаем да дадем на Негово Високопреосвещенство кюстендилския митрополит за поведението му в школските работи, ний прибързваме да му известим публично, че общето мнение между българското духовенство и българското население в Цариград взема днес за пример г-на Илариона Кюстендилски, когато се говори за грижата, която трябва да имат нашите владици към училищата и обще към народното просвещение" [22] (Фиг. 6).

РЪКОВОДИТЕЛЬ
ВЪ
ОСНОВНОТО УЧЕНИЕ.
ОТДѢЛЪ ЗА „ЧИТАЛИЩЕ“
ПРЪВЪ ГЛАГОЛЪ.

Фиг. 5
Читалище, отдел Ръководител на основното учение, 1874, бр. 1

ПОГЛЕДЪ

Фиг. 6
Поглед върху школските работи и расправи у българите и другите народи – Читалище, отдел Ръководител на основното учение, 1874, бр. 1

На 2 юли 1874 г. Екзархийският съвет издава окръжно № 79, с което призовава да се свикат учителски събори, за да се решат въпросите за подобряване на състоянието на училищата, за добри и единни учебни програми и учебници, за назначаването на опитни учители и ефективен контрол върху дейността им. Окръжно № 79 поставя началото на втория етап в дейността на учителските събори. Независимо от факта, че те не се превръщат в установен и постоянен форум за управление и контрол на просветните дела, а дейността на Екзархията в образователната сфера продължава много кратко – от създаването ѝ през 1870 г. до Освобождението през 1878 г., стореното безспорно е прогресивно и очертава рамките на бъдещата държавна просветна политика в областта на управлението и контрола на образованието, като предначертава и появата на инспектората като орган за управление и контрол, както и създаването на длъжността „училищен инспектор“ с управленски и контролни функции.

След опита да се направи преглед на основните тенденции в организацията на учебното дело, довели до възникването на инспектората като институция, може да се направи заключението, че от създаването на българската държава до Освобождението водещ е принципът на приемственост и демократичност в цялостната организация, стремежът към установяване на порядък и единство в образователния труд. „Законова“ основа съществува през всички разгледани етапи, дори и в най-тежките години на унищожена българска държавност, когато сам народът ни отстоява народността си и правото си на автономно българско училище. Чрез инициативата и прозрението на просветени възрожденци се изграждат обществени органи за уреждане на учебното дело и контрол на училищата, подготвя се институционалната основа на инспектората като държавен орган за управление на училищата.

Литература:

1. Атанасов, Ж., М. Люлюшев, Й. Колев, А. Чавдарова, С. Долапчиев. (1993). История на педагогиката и българското образование. В. Търново.
2. Атанасова, В. (2014). Възпитанието в българското църковно училище през Средновековието и килийното училище през Възраждането. сп. Управление и образование, том X, кн. 3.
3. Берон П., В. Априлов, Н. Рилски. (1926). Конволют: Извадки от Рибния буквар и писма № 7, Избрани съчинения и писма № 8, Избрани съчинения № 9 и др. София, Държавна печатница.

4. Бонева В. (2005). Възраждане: България и българите в преход към новото време (академичен обзор). Шумен, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.
5. Генев К. (1992). Организация и управление на образованието. София.
6. Гюзелев В. (1985). Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII-XIV век. София, Народна просвета.
7. Колев Й. (Ред.) (1998). История на педагогиката и българското образование. София.
8. Колев Й., В. Атанасова, Н. Витанова. (2005). История на педагогиката и българското образование. Шумен, Университетско издателство „Епископ Константин Преславски“.
9. Косев К. (2001). Кратка история на Българското възраждане. София, Академично издателство „Проф. Марин Дринов“.
10. Маркова З. (1989). Българската екзархия 1870 – 1879. София, БАН.
11. Попов Н., М. Пиронкова (2007). Образователната система в България. История. Съвременно състояние. Сравнение с други страни. София, Бюро за педагогически услуги.
12. Стоянов Г. (2006). История на просветното законодателство и училищната администрация. София, Веда Словена – ЖГ.
13. Стоянов Г., Е. Сачкова, Н. Филипова, М. Терзийска. (1994). История на педагогиката и българското образование. Благоевград.
14. Събев О. (2001). Османски училища в българските земи XV-XVIII век. София, Любомъдрие – Хроника.
15. Фол Ал. (Съст.). (1983). Кратка история на България. София, Наука и изкуство.
16. Цонева П. (2007). Управление на училището в България от началото на XIX век до 1989 година. Монография. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.
17. Чакъров Н. (Съст.) (1975). История на образованието и педагогическата мисъл в България. Първи том. София, Народна просвета.
18. Чакъров Н. (Съст.) (1982). История на образованието и педагогическата мисъл в България. Втори том. София, Народна просвета.
19. Бобчев, С. (1903). Старобългарски правни паметници: Историко-юридически бѣлѣжки. часть I. София, Печатница на П. М. Бжзайтовъ. https://archive.org/details/staroblgarskipr00bobcgoog/page/n5/mode/2up , последен достъп 16.01.2022 г., 18:30 ч.
20. Доброплодни С. (1852). Водител за взаимните училища. Сочинен от Сава И. Доброплодного. Земун. http://sever.libraryvt.com//bg/lister.php?iid=DO-8S0000445&page=5, последен достъп 27.06.2022 г., 16:20 ч.
21. ПБЧ „Еленка и Кирил Д. Аврамови“ – гр. Свищов. https://chitalishta.com/?act=content&rec=346, последен достъп 03.07.2022 г., 10:45 ч.
22. Поглед върху школските работи и расправи у българите и другите народи. (1874). Читалище, отдел Ръководител на основното учение, бр. 1. http://sever.libraryvt.com//bg/lister.php?iid=DO-8S0007660&page=1, последен достъп 07.07.2022г., 07:00 ч.
23. Уставъ за управленіе-то на Българска-та ексархія. (1870). Цариград, В печатницата на А. Минасиана у Джамла-хан. http://sever.libraryvt.com//bg/lister.php?iid=DO-8S0001032&page=5, последен достъп 03.07.2022 г., 14:00 ч.
24. Цонева П. (2011). Просветната политика и дейност на българската Екзархия през периода от 1870 година до Освобождението. В: Теоретичен семинар на катедра „История на педагогиката и управление на образованието“ по случай 25-годишнината на Факултета по педагогика при СУ „Св. Климент Охридски“.

Сборник доклади. София. http://www.elbook.eu/images/book8.pdf, последен достъп 07.07.2022 г., 06:30 ч.).
25. Чавръков Г. (2019). Средища на българската книжовност IX–XVIII век. София, Електронна библиотека по архивистика и документалистика. https://electronic-library.org/books/Book_0092.html, последен достъп 26.03.2022 г., 08:10 ч.

Сийка Димитрова Колева
Заместник-директор в СУ „Петко Рачов Славейков“ – град Добрич
Задочен докторант в Докторска програма Управление на образованието
Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“
Педагогически факултет
siykakoleva@abv.bg